

تفصیل آیات القرآن الحکیم

محمد نوری

طبقه‌بندی و تبویب آیات قرآن، ذیل هجده موضوع اصلی و چندین موضوع فرعی است. ژول لایبوم^۱ (۱۸۰۶-۱۸۷۶ م) خاورشناس مسیحی فرانسوی که قرآن را کتاب مهم و عامل اصلی تمدن مسلمانان می‌دانست.^۲ برای اولین بار با روش جدید، به طبقه‌بندی آیات پرداخت. لایبوم، *تفصیل الآیات* را بر مبنای ترجمه فرانسوی کازیمیرسکی از قرآن تدوین کرد. سالها بعد محمد فؤاد عبدالباقی که کارنامه پربر در فهرست نگاری اسلامی دارد و با عرضه سه اثر *مفتاح کنوز السنه*، *المعجم المفهرس* و *تفصیل آیات نقطه عطفی* در فهرست سازی متون اصلی اسلام پدید آورد آن را به عربی ترجمه و با عنوان *تفصیل آیات القرآن الحکیم* منتشر کرد. ماهیت این کتاب کشف آیات از طریق موضوعات است. از اینرو با نوع دیگری از آثار که از طریق واژگان قرآنی می‌توان به کشف آیات دست یافت، تفاوت دارد. مثلاً *المعجم المفهرس* واژه‌های قرآن را به ترتیب الفبا ردیف کرده و استفاده کننده از طریق این واژه‌ها به آیات دست می‌یابد. بدنه کتاب از ۱۸ باب اصلی و ۳۵۰ موضوع فرعی تشکیل شده است. عناوین باب‌های اصلی اینگونه است: تاریخ، حضرت محمد (ص)، تبلیغ، بنی اسرائیل، تورات، نصاری، مابعدالطبیعه، توحید، قرآن، دین، عقاید، عبادات، شریعت، نظام اجتماعی، علوم و فنون، تجارت، تهذیب اخلاق، رستگاری. هریک از این موضوعات، فروع متعدد دارند که در مجموع به ۳۵۰ شاخه می‌رسد.

گویا عناوین اصلی و تقسیم‌های فرعی آنها از ملاک و معیار مضبوطی پیروی نکرده‌اند. مثلاً اولین عنوان تاریخ و ذیل آن چهار عنوان فرعی ابابیل، یاجوج و ماجوج، ذوالقرنین و روم آمده است. تقسیم تاریخ به این چهار شاخه مطابق هیچ ضابطه علمی و منطقی نیست و بیشتر بر اساس ذوق و علائق شخصی صورت گرفته است.

درباره کار لا بوم و به تبع آن تفصیل آیات عبدالباقی داوری‌های مختلفی عرضه شده است. انحصار دسته‌بندی آیات به عناوینی محدود تأمل و نقد عده‌ای را برانگیخته است.^۲ کاربران و استفاده‌کنندگان خواهان یافتن مقصود خود از راه‌های مختلف و کلید واژه‌های متعدد و متنوع هستند و این کلید واژه‌های محدود، به ویژه وقتی سلیقه‌ای و مبتنی بر ذهنیت‌های شخصی باشد، نمی‌تواند پاسخگوی استفاده‌کنندگان باشد.

عبدالصبور مرزوق بر تفصیل آیات چهار اشکال گرفته است:

۱ - روال و نظام واحدی ندارند و از ضوابط یکسانی پیروی نمی‌کنند؛ مثلاً در شاخه الله که یک اسم خاص است، جن و شیاطین که موضوع هستند را نیز آورده است. در باب دهم که ویژه دین است، آیات موت و حیوانات را نیز طبقه‌بندی کرده است.

۲ - عناوین فرعی گزینش شده، بعضاً نمایشگر و نماینده آیات زیر مجموعه نیستند. به عبارت دیگر برخی از آیات انتخابی متناسب با عنوان نیست.

۳ - استقرا و تفحص کافی برای گردآوری آیات و طبقه‌بندی آنها ذیل عناوین انتخابی انجام نیافته است.

۴ - از نظر شکلی، ترتیب آیات هر موضوع، تاریخی یا سوره‌ای نیست. اگر به ترتیب نظم کنونی قرآن از بقره تا الناس بود، استفاده‌کنندگان به راحتی به پی‌گیری مطلب دلخواه می‌پرداختند.^۳ مثلاً ذیل عنوان فرعی ماهیت رسالت حضرت محمد (ص) ترتیب سوره‌ها اینگونه است: ۲، ۳، ۴، ۵، ۳۸، ۶، ۷، ۱۱، ۱۳، ۱۶، ۴۲، ۱۸.

پس از انتشار ترجمه عربی کتاب لا بوم در جهان اسلام، تکاپوی زیادی برای تکمیل فهرست لا بوم و زدودن نواقص آن انجام گرفت. محمد محمود اسماعیل، تصنیف آیات القرآن الکریم را نوشت.^۴ در مقدمه مفصلاً به مقایسه کار خودش و فهرست لا بوم پرداخته و نتیجه‌گیری کرده که کارش دقیق‌تر و کامل‌تر است.^۵

عبدالصبور مرزوق، معجم الاعلام و الموضوعات فی القرآن الکریم^۶ را تألیف کرد و سعی نمود افزون بر موضوعات، از اعلام نیز، طبقه‌بندی درستی عرضه کند.

اصل کتابش را به زبان فرانسه در ۱۸۷۷م در ۷۹۵ صفحه در پاریس منتشر کرد. گویا پیش از انتشار در دو مقاله به آن پرداخته بود:

“Le Coran Par Ordere de matieres” *Revue Africaine*, 12 (1868), P.184-185,^۷ 185, 290-319.

Le Koran analyse d'après la traduction de kazimirski et les observations de plusieurs autres savants “orientalistes”, *Revue Africaine*, 12 (1868), P. 5-13.

محمد فؤاد عبدالباقی مؤلف المعجم المفهرس لالفاظ القرآن، در ۱۹۲۴ م، کتاب ژول لا بوم را به عربی ترجمه و پس از حدود ده سال تأخیر در ۱۹۳۵ م، با عنوان تفصیل آیات القرآن الکریم منتشر کرد.

چاپ دوم این ترجمه در ۱۹۵۴م. همراه با تکمله ادوار مونتیه^{۱۰} چاپ شد. مونتیه نیز فهرستی برای قرآن تألیف کرده بود. در واقع عبدالباقی طبقه‌بندی ۳۵۰ موضوعی لایوم را ناکافی دانست و ۱۰۰ عنوان جدید به آنها افزود.

مشخصات چاپ دوم:

تفصیل آیات القرآن الحکیم، ژول لایوم، همراه با ترجمه مستدرک ادوار مونتیه، ترجمه محمد فؤاد عبدالباقی، بیروت، دارالکتاب العربی، ۱۹۶۹ م.

عبدالباقی داستان ترجمه این اثر را در مقدمه چنین بیان می‌کند: در ۱۹۲۳ م در جلسه تفسیر قرآن محمد رشید رضا این بحث مطرح شد که محمد عبده به هنگام طرح هر بحث قرآنی، آیات درباره آن را نیز بیان می‌کرد. رشید رضا در پاسخ گفت: عبده کتابی به زبان فرانسه در اختیار داشت که آیات را دسته‌بندی موضوعی کرده بود. پس از وفات عبده در آثارش جستجو کردم ولی آن را نیافتیم. عبدالباقی در همان جلسه می‌گوید: نسخه اصل نزد من است. رشید رضا از او خواهش می‌کند که آن را به عربی ترجمه کند.^{۱۱} به هر حال عبدالباقی ترجمه آن را در ۸ مارس ۱۹۲۴ و در هفت ماه تمام می‌کند.

ادوار مونتیه قرآن را به فرانسه ترجمه کرد و مقدمه‌ای مطول درباره تاریخ قرآن و سیره حضرت محمد (ص) و ضمیمه‌ای در قالب فهرست موضوعات قرآن برای آن تألیف کرد. عبدالباقی آن فهرست را به عنوان مستدرک کتاب *تفصیل آیات* برگزید.

تفصیل آیات توسط محمدحسن خان صنع الدوله^{۱۲} (اعتماد السلطنه، ۱۲۵۹-۱۳۱۳ ق^{۱۳}) به فارسی ترجمه شد. این ترجمه، چاپ‌های متنوعی دارد. یک چاپ آن به کوشش محمدحسین مولوی در ۱۳۲۷ ق انجام یافت.

این ترجمه به کشف المطالب نیز معروف است. در ضمیمه‌ای که همراه این ترجمه آمده است موضوعات با متن *تفصیل آیات* ژول لایوم تفاوت‌هایی دارد و ۳۵۰ موضوع فرعی را به ۷۲۰ عنوان افزایش داده است.^{۱۴}

کیکاووس ملک منصور هم آن را به فارسی ترجمه و با عنوان *تفصیل آیات القرآن الحکیم* منتشر کرد. ایرج افشار در مجله سخن، نقدی بر آن نوشت.^{۱۵}

پی نوشت‌ها

1. Julse La Baume.

۲. نک: دانشنامه قرآن و قرآن‌پژوهی، به کوشش بهاءالدین خرمشاهی، مدخل ژول لایوم.

۳. نک: مرجع شناسی، نورالله مرادی، ص ۱۷۲.

۴. معجم الاعلام و الموضوعات فی القرآن الکریم، عبدالصبور مرزوق، ج ۱، ص ۶

۵. مشخصات کتابشناختی، ریاض، داراللواء، ۱۹۹۳ م / ۱۴۱۳ ق.

- ۶ . نک: تصنیف *آیات القرآن و الکریم*، ج ۱، ص ۵۲ به بعد.
- ۷ . مشخصات کتابشناختی: قاهره و بیروت، دارالشروق، ۱۹۹۵ م.
- ۸ . نظم موضوعی قرآن.
- ۹ . تجزیه و تحلیل قرآن بر اساس ترجمه فرانسه کازیمیرسکی همراه با ملاحظات از چند خاورشناس دیگر.
- ۱۰ . این نام روی جلد *تفصیل آیات القرآن الحکیم* و در متن مقدمه عبدالباقی به صورت ادوار موتیه آمده ولی در فهرست مستند *اسامی مشاهیر و مؤلفان*، ادوارد موتیه (متولد ۱۸۷۰ م، Εδωαρδ Μοντιερ) ثبت شده است.
- ۱۱ . گاه به اشتباه محمد عبده را توصیه کننده به ترجمه نوشته‌اند (نک: رویکرد *خاورشناسان به قرآن*، تقی صادقی، ۸۵) در حالی که عبده ۱۹۰۵ م وفات یافته و این جلسه به تصریح عبدالباقی در ۱۹۲۳ بوده است. نیز به اشتباه مترجم مستدرک موتیه را شکیب ارسال می‌داند در حالی که چنین نیست.
- ۱۲ . از کارگزاران دولت ناصری و وزیر انطباعات ناصرالدین شاه و دارای آثار علمی متعدد از جمله *المآثر و الآثار* (چهل سال تاریخ ایران) است.
- ۱۳ . تاریخ درگذشت او را ۱۳۳۱ ق نیز نوشته‌اند (نک: *فرهنگ رجال معاصر ایران*، ابوالفضل شکوری، ج ۱، ص ۴۷۸). زندگینامه او در اغلب کتابهای تاریخی عصر ناصری آمده است. نیز ایرج افشار در مقدمه *المآثر و الآثار* به زندگی او پرداخته است.
- ۱۴ . نک: *دانشنامه قرآن و قرآن پژوهی*، به کوشش بهاءالدین خرمشاهی، ج ۲، ص ۱۸۲۶.
- ۱۵ . جلد ۷، شماره ۱، اردیبهشت ۱۳۳۷، ص ۱۰۸.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی